

**AKSIZ SOLIG'INING MOHIYATI VA FISKAL XUSUSIYATINING
NAZARIY JIHATLARI**

Bank moliya akademiyasi magistranti:

Jumayev Sherali

Annotatsiya. Ushbu maqolada aksiz solig'ining mohiyatini va uning davlat budjetini shakllantirishdagi ahamiyatiga oid nazariy masalalar yoritiladi. Bilvosita soliqlar kategoriyasidan bolgan aksiz solig'i butun dunyo mamlakatlari uchun budjet daromadlarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu maqolada aksiz solig'ining davlat moliyasiga ta'siri, uning iqtisodiyotning turli sohalariga ta'siri va iqtisodiy barqarorlik uchun samarali boshqaruvining ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: aksiz solig'i, davlat budjeti, daromadlarni shakllantirish, bilvosita soliqqa tortish, iqtisodiy barqarorlik.

Aksiz solig'i davlat daromadlarining hal qiluvchi tarkibiy qismi bo'lib, global miqyosda davlat budjeti daromadlariga katta hissa qo'shadi. U daromad olish va iste'molni tartibga solish maqsadida alkogol, tamaki va yoqilg'i kabi aniq tovarlardan olinadi. Ushbu maqola aksiz solig'ining mohiyatini, uning davlat budjetlarini shakllantirishdagi rolini va uning iqtisodiy boshqaruvga kengroq ta'sirini o'rganishga qaratilgan.

Aksiz solig'ini davlat g'aznasiga undirish amaliyotining ildizlari Xitoyda Xan sulolasi va Hindistonda Maurev imperiyasi hukmronligi davriga to'g'ri kelsa, iste'mol tovarlarini soliqqa tortishning nazariy asoslari A.Smit tomonidan "Xalqlar boyliklari" asarida o'z aksini topgan.

A.Smit aksiz solig'i davlat tomonidan "tabiiy ish haqi" darajasi oshirilmasdan turib davlat budjetiga foyda keltirishi kafolatlangan neytral soliq g'oyasini ilgari surgan¹.

Bunday qarashlarning asosiy sharti shundaki, agar aksiz solig'iga tortiladigan tovar qiymati (alkogol, tamaki, zargarlik, shakar, neft va h.k mahsulotlar) juda qimmatlashib ketsa, iste'molchilar bu tovarlar xaridini o'zlariga cheklab qo'yishlari mumkin, chunki bu turdagi tovarlar birlamchi ehtiyojlar uchun zaruriy hisoblanmaydi.

A.Smit o'z qarashlarida soliqlarning keragidan ortiqcha bo'lishi mumkin emas, hamda ular soliq to'lovchini soliq to'lashdan qochishga majbur qiladigan darajagacha yetib bormasligi kerak deb hisoblagan. Smitning soliqlarga nisbatan qarashlarida davlat faqat o'z ehtiyojlarini qoplashga yetadigan minimum daromadlarni yig'ishi lozim degan g'oya yotadi.

¹ Adam Smit tomonidan kiritilgan ishchilarning tabiiy ish haqi kontseptsiyasi taxminan mehnat mahsulotira mos келувчи ish haqi ekvivalenti

Aksiz solig'i iqtisodiy transformatsiya davrida joriy etilishi mumkin bo'lgan asosiy soliq hisoblanadi, chunki mazkur soliqni amaliyotga joriy qilishi va to'lanishini nazorat qilishi davlat uchun murakkablik keltirib chiqarmaydi. Tarixan aksizlar iste'molchiga emas, ishlab chiqaruvchiga solinadigan soliq hisoblanadi va tartibga ko'ra ishlab chiqarish joyida undiriladi. Shuningdek, bu soliq mahsulotning birligi uchun qat'iy miqdorda belgilanganligi bilan soliq ma'muriyatchiligini osonlashtiradi. Bundan tashqari agar soliq solinishi lozim bo'lgan mahsulotlarning turi atroflicha o'rganilib joriy qilingan bo'lsa, uni undirish bilan bog'liq ma'muriy xarajatlarning birligiga nisbatan yaxshigina daromad olib keladi.

Bugungi kunda ko'pgina davlatlar aksiz solig'i solinadigan mahsulotlar ro'yxatini tamaki, alkogol va neft mahsulotlari tarkibi bilan cheklaydi. Bu mahsulotlar guruhidan olinadigan daromad yuqori, ishlab chiqaruvchilar salmog'i nihoyatda kam va tovarlar kategoriyasi aniq belgilangan. Lekin, soliq stavkasi juda yuqori qilib belgilanmasligi kerak. Iqtisodiyoti o'tish davrida bo'lgan mamlakatlar uchun bunday vaziyatda kontrabanda tovarlar asosiy muammo bo'lishi mumkin. Chunki mahalliy tovarlarga yuqori aksiz stavkalari xuddi shu tovarlarning qo'shni davlatlarda pastroq stavkalarda soliqqa tortilishi sababli ularga bo'lgan talabni kuchaytiradi. Shuningdek, ushbu soliq qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblash zanjirida ertaroq undirilishi lozim. Aksizlarni import vaqtida yoki ishlab chiqarish jarayonida(yuklanganda) undirilishi maqsadga muvofiq.

O'zbekistonda aksiz solig'i O'zbekiston Respublikasining 1991 yil 15 fevralda qabul qilingan «Korxonalar, birlashmalar va tashkilotlardan undiriladigan soliqlar to'g'risida»gi qonuniga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi qonunlari bilan keyinchalik kiritilgan va respublika iqtisodiyoti bozor munosabatlariga o'tishi bilan bog'liq o'zgarish va qo'shimchalarni hisobga olgan holda ilk marotaba 1992 yilda joriy etilgan edi.

O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga asosan aksiz solig'i bilvosita soliq ko'rinishida budjetga undiriladigan, narxda va qo'shilgan qiymat solig'i bazasida hisobga olinadigan sof daromadning bir qismidir. Aksiz solig'i qo'shilgan qiymat solig'i bilan ma'lum bir o'xshashliklarga ega, lekin o'zining alohidalik, aniq tovarlar bilan bog'liqlik darajasi bilan ajralib turadi.

Mamlakatimizda ham aksiz solig'i ishlab chiqarish, sotish yoki foydalanish paytida ma'lum tovarlardan olinadigan bilvosita soliq turi. Bu ko'pincha tamaki, alkogol, benzin, hashamatli buyumlar va mobil aloqa xizmatlari kabi muhim bo'lmagan yoki jamiyat uchun zararli deb hisoblangan tovarlarga qo'llaniladi. Soliq odatda mahsulot narxiga kiritiladi, shuning uchun iste'molchilar undan xabardor bo'lmasdan to'laydilar.

Aksiz solig'ining davlat byudjetini shakllantirishdagi ahamiyati bir qancha asosiy omillarga bog'liq:

- Daromad olish: aksiz solig'i hukumatga katta daromad keltiradi. Sigaret yoki benzin kabi noelastik talabga ega bo'lgan (talab narx bilan unchalik o'zgarmaydi) tovarlarga soliq solish orqali hukumatlar barqaror daromad oqimlarini yaratishi mumkin.
- Xulq-atvorga ta'sir: aksiz solig'i iste'molchilarning xatti-harakatlariga ta'sir qilish uchun ishlatilishi mumkin. Masalan, sigaretaga nisbatan yuqori soliqlar chekishni to'xtatishi mumkin, bu esa sog'liq uchun foyda keltiradi. Xuddi shunday, yoqilg'i soliqlari energiya samaradorligini rag'batlantirishi va atrof-muhitga ta'sirini kamaytirishi mumkin.
- Budjetning moslashuvchanligi: hukumatlar o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlar yoki siyosat maqsadlariga javob berish uchun aksiz solig'i stavkalarini nisbatan oson sozlashi mumkin. Ushbu moslashuvchanlik ularga daromad oqimlarini katta qonunchilikni qayta ko'rib chiqmasdan moslashtirishga imkon beradi.
- Boylikni qayta taqsimlash: aksiz solig'i boylikni yuqori daromadli shaxslardan kam daromadli shaxslarga qayta taqsimlaydigan tarzda tuzilishi mumkin. Masalan, hashamatli buyumlar yoki qimmatbaho mashinalar uchun soliqlar boylardan ko'proq daromad olishi mumkin.
- Muayyan dasturlarni moliyalashtirish: ba'zida aksiz solig'i transport infratuzilmasini moliyalashtirish (gaz solig'i kabi) yoki sog'liqni saqlash tashabbuslari (shakarli ichimliklarga soliq kabi) kabi muayyan maqsadlar uchun ajratiladi.
- Tashqi ta'sirchanlikni kamaytirish: benzinning ifloslanishi yoki tamakining sog'liq uchun xarajatlari kabi salbiy tashqi ta'sirga ega tovarlarga soliq solish orqali aksiz solig'i ushbu xarajatlarni o'zlashtirishga yordam beradi, ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar yetkazgan zararni to'lashga majbur qiladi.

Umuman olganda, aksiz solig'i davlatimizning fiskal siyosatida hal qiluvchi rol o'ynaydi, bu ularga daromadlarni oshirishga, iste'molchilarning xatti-harakatlarini shakllantirishga va ijtimoiy muammolarni hal qilishga yordam beradi, shu bilan birga byudjetni rejalashtirish va amalga oshirishda moslashuvchanlikni saqlaydi.

Muhokama aksiz solig'ining iste'molchilarning xulq-atvori, bozor dinamikasi va davlat moliyasiga kengroq ta'sirini o'rganadi. U aksiz solig'i bilan bog'liq savdo-sotiqni, shu jumladan bozorlarni buzish potentsialini va sog'liqni saqlash maqsadlarini ilgari surishdagi rolini o'rganadi. Bundan tashqari, muhokamada iste'molchilar va korxonalariga salbiy ta'sirlarni yumshatish bilan birga daromad ehtiyojlarini qondiradigan muvozanatli soliq siyosati zarurligi ta'kidlangan.

Xulosa va takliflar:

Xulosa qilib aytganda, aksiz solig'i davlat byudjetini shakllantirishning muhim vositasi bo'lib, hukumatlarga iste'molchilarning tanlovi va bozor dinamikasiga ta'sir

ko'rsatadigan ishonchli daromad manbasini taklif etadi. Uning samaradorligini optimallashtirish uchun siyosatchilar aksiz solig'ining iqtisodiy, ijtimoiy va sog'liqqa ta'sirini hisobga olgan holda dalillarga asoslangan yondashuvlarni qabul qilishlari kerak. Bundan tashqari, aksiz solig'i islohotlarining ta'sirini baholash va moliyaviy barqarorlik va jamiyat farovonligiga erishishga qaratilgan siyosat qarorlarini xabardor qilish bo'yicha doimiy tadqiqotlarga ehtiyoj bor.

Ushbu topilmalar asosida siyosatchilar uzoq muddatda davlat byudjetlarining barqarorligini ta'minlash bilan birga adolat, samaradorlik va jamoat farovonligini targ'ib qiluvchi soliq islohotlarining keng qamrovli strategiyalarini amalga oshirishga da'vat etiladi. Aksiz solig'i potentsialini daromad keltiruvchi va tartibga soluvchi vosita sifatida qo'llash orqali hukumatlar iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishi, ijtimoiy muammolarni hal qilishi va rivojlanishning keng maqsadlariga erishishi mumkin.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. O'zbekiston Respublikasi 2019 yil 30 dekabrda O'RQ-599-son Qonuni bilan tasdiqlangan.
2. Normurzaev U. (2021). Analiz effektivnosti nalogovyx lgot i preferensiy v podderjke opredelennyx sektorov s selyu dalneyshego povysheniya investitsionnoy privlekatelnosti v Uzbekistane. Economics and Education, (6), 82–86. https://doi.org/10.55439/ECED/vol_iss6/a285
3. Ogorodnikova Ye.P “Aksizy i ix vliyanie na rost sen” ilmiy maqola. Agrarnyy vestnik Verxnevoljya № 3, 81-bet
4. Sattorov, B. K., & Allayarov, S. R. (2017). Razvitie ekonomiki Uzbekistana v usloviyax mirovyyx integratsionnyx protsessov. Nauka, texnika i obrazovanie, 1(5 (35)), 98-100.
5. Laffer A.B. Rukovodstvo po nalogooblojeniyu tabachnyx izdeliy: teoriya i praktika/ A.B. Laffer // Ekonomicheskaya politika. - 2016. - №5